TALABALARDA IJTIMOIY-SHAXSIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Soliyev Ilxomjon Sobirovich
FarDU, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Aripova Sevaraxon Ibrohimjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti 1-bosqich magistranti
ORSID – 0009-0008-5525-4549

Annotatsiya: *Mazkur tadqiqotda o‘qituvchilarning ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, pedagogik ta’lim tizimidagi muammolar hamda zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik ta’limda ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalar muhim ahamiyat kasb etgan bo‘lsa-da, mavjud o‘quv jarayonlari asosan tor kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy kompetensiya, shaxsiy kompetensiya, pedagogik ta’lim, kasbiy innovatsion ta’lim texnologiyalari, gumanitar ta’lim, kommunikativ qobiliyat, shaxsiy rivojlanish, antropotsentrik yondashuv, aksiologik yondashuv.*

Абстрактный: *В исследовании анализируются теоретико методологические основы развития социально-личностных компетенций педагогов, проблемы в системе педагогического образования и современные подходы. Результаты исследования показывают, что, хотя социальные и личностные компетенции стали значимыми в современном педагогическом образовании, существующие образовательные процессы в основном ориентированы на формирование узких профессиональных навыков.*

Ключевые слова: *социальная компетентность, личностная компетентность, педагогическое образование, профессиональное развитие, инновационные образовательные технологии, гуманитарное образование, коммуникативная компетентность, личностное антропоцентрический подход, аксиологический подход.*

Annotation: *This study analyzes the theoretical and methodological foundations of the development of social and personal competencies of teachers, problems in the pedagogical education system, and modern approaches. The results of the study show that although social and personal competencies have gained importance in modern pedagogical education, existing educational processes are mainly focused on the formation of narrow professional skills.*

Key words: *social competence, personal competence, pedagogical education, professional development, innovative educational technologies, humanitarian education, communicative competence, personal development, anthropocentric approach, axiological approach.*

Mamlakatimizda yoshlarning har tamonlama yetuk shaxs sifatida voyaga yetishida jamiyat taraqqiyoti muhim o‘rin tutishi bilan birga, uning ijtimoiy faol fuqaro bo‘lib faollashuvi muhim o‘rin tutadi. Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masala bo‘lib bormoqda. Fuqaro, faol fuqarolik tushunchalari mazmun mohiyati to‘g‘risidagi tasavvur bilan bog‘liq yondashuvlar, turli darvlarda turlicha talqin qilingan. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish ta’limining maqsadi, doimo insonni jamiyatda faol ijtimoiy faoliyatga, davlatning ijtimoiy – siyosiy hayotida ishtirok etishga, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lishga intilish bo‘lgan. Shunga qaramay, inson hayotida davlat va jamiyatning roli turlicha talqin etilgan.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda qabul qilingan davlat dasturlari, jumladan, “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi vatanparvarlik tarbiyasini davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilab berdi. Ushbu hujjatlar asosida ta’lim muassasalarida yoshlarning ma’naviy barkamolligi, milliy g‘ururi, tarixiy xotirasi va fuqarolik mas’uliyatini kuchaytirish bo‘yicha keng ko‘lamli pedagogik tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub o‘zgarishlarga ta’lim-tizimida olib borilayotgan islohotlar o‘z samarasini ko‘rsatmoqda. «Islohot – bu yangilanish, o‘zgarish degani. Islohotlar ijobiy natija berishi uchun, avvalo, rahbarlarimiz va odamlarimiz o‘zgarishi kerak. Inson o‘zgarsa, jamiyat o‘zgaradi»[2, 252-b]. Chunki, har qanday islohot zamirida yoshlarimiz faolligi, tashabbuskorligi va ularning ilmiy-ijodiy g‘oyalarini qo‘llab quvvatlash ishlarini olib borilishi jamiyat ertangi kuni farovonligidan dalolat beradi. Shuning uchun, ijtimoiy fol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish talabalarda adolat, huquqiy tenglik, demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish yo‘lida eng muhim tashabbuskor omil hisoblanadi.

Mamlakatimizda yoshlarning har tamonlama yetuk shaxs sifatida voyaga yetishida jamiyat taraqqiyoti muhim o‘rin tutishi bilan birga, uning ijtimoiy faol fuqaro bo‘lib faollashuvi muhim o‘rin tutadi. Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masala bo‘lib bormoqda. Fuqaro, faol fuqarolik tushunchalari mazmun mohiyati to‘g‘risidagi tasavvur bilan bog‘liq yondashuvlar, turli darvlarda turlicha talqin qilingan. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish ta’limining maqsadi, doimo insonni jamiyatda faol faoliyatga, davlatning ijtimoiy – siyosiy hayotida ishtirok etishga, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lishga intilish bo‘lgan. Shunga qaramay, inson hayotida davlat va jamiyatning roli turlicha talqin etilgan.

O‘qituvchilarning ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish natijasida bir qator ziddiyatlar aniqlangan:

- Zamonaviy o‘qituvchining pedagogik faoliyatida ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarga bo‘lgan talab yuqori bo‘lsa-da, pedagogik ta’lim amaliyoti asosan tor kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan;

• Talabalarning ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik fanlarning ilmiy-metodik salohiyati mavjud bo‘lsa-da, uni pedagogika universitetlarida samarali joriy etish tajribasi yetarli darajada shakllanmagan [5].

Mazkur ziddiyatlar tadqiqot muammosining metodologik negizini tashkil etib, bo‘lajak o‘qituvchining ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarining mohiyatini aniqlash hamda ularni pedagogik ta’lim jarayonida rivojlantirish mexanizmlarini ilmiy asosda o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Bo‘lajak o‘qituvchining ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalari uning kasbiy pedagogik faoliyati hamda professional va shaxsiy rivojlanishining muhim tarkibiy komponenti sifatida qaraladi. Ushbu kompetensiyalar pedagogik va ta’limiy faoliyat davomida shakllanadi. Talabalar pedagogik bilimlarning ijtimoiy ahamiyatini anglaydi, bolalar, ota-onalar, hamkasblar va ijtimoiy muhit bilan o‘zaro aloqada bo‘lish tajribasini orttiradi, shuningdek, shaxsiy va kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish hamda o‘z-o‘zini takomillashtirish strategiyalarini o‘zlashtiradi [6].

Talabalarning ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik fanlarning resurslari tizimli ravishda aniqlanadi va amalga oshiriladi. Bu jarayon quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

• Pedagogik fanlar mazmunini antropotsentrik, ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy ma’naviy va madaniy-pedagogik qadriyatlar bilan boyitish;

• Talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlik faoliyatini rivojlantirish orqali kelajakdagi o‘qituvchilarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy muammolarini hal qilishga yo‘naltirilgan ta’lim modelini joriy etish;

• Pedagogik ta’limning problematik mazmunini o‘zlashtirish jarayonida gumanitar ta’lim texnologiyalaridan foydalanish (masalan, gumanitar dizayn, ma’no izlash faoliyatini tashkil etish, munozara va suhbatlar, madaniy amaliyotlar va boshqa interaktiv metodlar);

• Talabalarning kasbiy yo‘nalishiga mos ravishda ijtimoiy va shaxsiy rivojlanish ehtiyojlarini rag‘batlantirish hamda individual ijodiy va kasbiy o‘z-o‘zini belgilash traektoriyalarini ishlab chiqish va qo‘llab-quvvatlash. Ushbu yondashuv orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning nafaqat kasbiy, balki shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini ham shakllantirishga qaratilgan integrativ ta’lim modeli yaratiladi.

Zamonaviy iqtisodiyotning jadal rivojlanishi oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Mutaxassisning kasbiy faoliyati nafaqat an’anaviy texnik bilimlarni, balki yuqori darajadagi intellektual salohiyat, kommunikativ qobiliyat, o‘z-o‘zini boshqarish hamda axloqiy tamoyillarga asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyalarini ham talab qiladi. YuNESKOning ta’lim jarayonlariga oid hisobotida ta’kidlanishicha, zamonaviy mehnat bozorida mutaxassislar nafaqat maxsus kasbiy bilim va ko‘nikmalarga, balki ijtimoiy va shaxsiy xulq-atvor me’yorlariga ham ega bo‘lishlari zarur. Ish beruvchilar, odatda, “moddiy xarakterga ega bo‘lgan operatsiyalarni amalga oshirish qobiliyatiga ega” bo‘lgan nomzodlarni afzal ko‘rishadi. Bunday malakalar tarkibi o‘ziga xos “ko‘nikmalar kokteyli”ni

ifodalaydi, ya’ni qat’iy ma’nodagi kasbiy bilim bilan birga, jamoada ishlash qobiliyati, tashabbuskorlik, tavakkalchilikka moyillik kabi fazilatlarni ham o‘z ichiga oladi [2].

A.G. Bermusning ta’kidlashicha, kompetensiyaga asoslangan yondashuv konseptual jihatdan rivojlanish nazariyalari va shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning psixologik-pedagogik asoslariga tayanadi. Ushbu yondashuv o‘quv jarayonining maqsadliligini ta’minlovchi konsepsiya bo‘lib, ta’lim mazmunini ilmiy asoslangan model (bilim, ko‘nikma, ijodiy faoliyat tajribasi va qadriyatga asoslangan munosabat tajribasi) asosida shakllantirishga qaratilgan. Bunda kompetensiyalar o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarligi, ko‘nikmalari va malakalari tizimining eng yuqori, umumlashtirilgan darajasi sifatida talqin etiladi [3].

Ta’lim kompetensiyasi esa shaxsiy va ijtimoiy jihatdan dolzarb bo‘lgan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan konseptual asos sifatida qaraladi. E.V.Bondarevskayaning ta’kidlashicha, kompetensiyaga asoslangan yondashuv (uning metodologik asoslari, dizayn va qo‘llanilish texnologiyalari) chuqur ilmiy dalillar bilan mustahkamlab berilishi lozim. Kompetensiya shaxsning ko‘p qirrali fazilatlarini o‘z ichiga oladi, chunki u nafaqat kognitiv va operatsion texnologik jihatlarni, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy hamda xulq-atvoriy komponentlarni ham qamrab oladi. Shu sababli, kompetensiya shaxsning individual xususiyatlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, uning kasbiy va shaxsiy rivojlanish yo‘nalishlariga mos tarzda shakllanadi [4].

1. Ta’lim maqsadlarini shakllantirish va natijalarni prognozlash: Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta’lim jarayonida maqsadlarni shakllantirish va kutilayotgan natijalarni bashorat qilishda innovatsion yondashuvni talab etadi. Ushbu yondashuv ta’lim tizimini nafaqat o‘quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga, balki mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish talablari, jamiyat va davlat manfaatlariga moslashtirishga xizmat qiladi.

2. Ta’lim mazmunini yangilash vositasi sifatida: Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta’lim mazmunini doimiy ravishda zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda optimallashtirish va takomillashtirish imkonini beradi. Bu jarayon kasbiy va umumiy ta’lim dasturlarining modernizatsiyasiga asos bo‘lib, bilim va ko‘nikmalarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishga yo‘naltirilgan.

3. Qo‘llanilishi: Amaliyotga yo‘naltirilgan interaktiv ta’lim texnologiyalarining Ushbu yondashuv sharoitida ta’lim jarayoni faoliyatga asoslangan, amaliyotga yo‘naltirilgan tus oladi. Shuning uchun zamonaviy interaktiv ta’lim texnologiyalari (loyihaviy ta’lim, muammoli ta’lim, rolli va simulyatsion o‘yinlar, kognitiv vizualizatsiya texnikalari) keng qo‘llanilib, talabalarning faol ishtiroki va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratiladi.

4. Ta’limning ma’no shakllantirish salohiyatini oshirish: Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta’limning kognitiv, kommunikativ, ijtimoiy va madaniy funksiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali shaxsning ijodiy tafakkuri, madaniy va axloqiy qadriyatlarga asoslangan kompetensiyalari shakllanadi, bu esa ta’lim jarayonining shaxsiy rivojlanish va kasbiy shakllanishga bo‘lgan ta’sirini kuchaytiradi.

5. Ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlarni integratsiyalash: Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta’limning ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu yondashuv shaxsning bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarini integratsiyalash bilan birga, uning hissiy-irodaviy, qadriyat-motivatsion va faoliyat-xulq-atvor sohalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlaydi. Natijada, o‘quvchi har qanday faoliyat jarayonida o‘z kompetensiyalarini samarali qo‘llay oladigan, o‘zini anglagan va jamiyatda faol ishtirok etishga tayyor mutaxassis sifatida shakllanadi.

Shu boisdan, o‘qituvchilarning ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalari ularning pedagogik faoliyatining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralib, insonparvarlik tamoyillariga asoslangan holda talabalarga va o‘z shaxsiyatiga bo‘lgan munosabatlarini shakllantirishni ta’minlaydi. Bu kompetensiyalar o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi insoniy munosabatlar sohasida namoyon bo‘lib, talabaning shaxsiy qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda o‘zaro munosabatlar o‘rnatishga yo‘naltirilgan. Shu sababli, bo‘lajak o‘qituvchining ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni uning kasbiy va insoniy salohiyatining yuksalishi bilan uzviy bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. European Council. Key Competences for Lifelong Learning – A European Reference Framework. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2006.

2. UNESCO. Education for the 21st Century: Issues and Prospects. Paris: UNESCO Publishing, 1996.

3. Бермус, А.Г. Компетентностный подход как основа модернизации профессионального образования. Педагогика, 2005, №4, С. 18-23.

4. Бондаревская, Э.В. Личностно-ориентированное образование. Ростов-на-Дону: Издательство РГПУ, 2000.

5. Брытко, Н.М. Ценности в образовании и воспитании. Ростов-на-Дону: Феникс, 2003.

6. Выготский, Л.С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1999.

7. Зимняя, И.А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.

8. Краевский, В.В., Хуторской, А.В. Основы обучения: дидактика и методика. Москва: Педагогическое обозрение, 2007.

9. Леонтиев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Наука, 1975. 10. Маркова, А.К. Психология профессионализма. Москва: Знание, 1996.

11. Никандров, Н.Д. Социализация личности в современном обществе. Москва: Педагогика, 2001.